

ГЛОВО

“Гетьманської столиці”

№1 (112), січень-лютий 2026 р.

Газета Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця»

ПІДТРИМКА, ЩО ЗБЕРІГАЄ ІСТОРІЮ

Ірина ПАЛАМАРЮК

головний зберігач фондів
НІКЗ «Гетьманська столиця»

У сучасному світі благодійність давно перестала бути лише жестом доброї волі: вона стала важливою складовою суспільної відповідальності. В умовах повномасштабної війни, яку переживає Україна, підтримка культури та історичної спадщини набуває особливого значення. Для Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» допомога благодійників – це значно більше, ніж ресурси. Це цінний внесок у збереження історії, пам'яті та національної ідентичності українського народу.

2025 рік став для заповідника показовим. Завдяки підтримці партнерів і меценатів вдалося реалізувати значно більше проєктів, ніж це дозволяють власні ресурси. Насамперед ідеться про зміцнення матеріально-технічної бази, розширення реставраційних можливостей, забезпечення відповідних умов зберігання музейних колекцій та активний розвиток цифрового напрямку.

Вагомий внесок у збереження фондової колекції належить Міністерству закордонних справ Німеччини, Ukraine Art Aid Center та громадській організації «Центр допомоги мистецтву України – Київ» на чолі з Іриною Нікіфоровою. Заповідник отримав сучасний книжковий сканер, пакувальні матеріали, спеціалізовану тару, професійні інструменти та техніку для створення і зберігання цифрових копій. Окремо слід відзначити зарядну станцію, зволожувач і комплект ліхтарів – обладнання, яке істотно підвищує автономність, безпеку та стабільність щоденної роботи фондосховищ.

Суттєво посилилася й міжнародна співпраця. Польсько-американський культурно-освітній благодійний Фонд Костюшка (The Kościuszko Foundation, Польща) та його директор Марек Скулімовський надали заповіднику надзвичайно важливу технічну допомогу: ноутбук, безконтактний книжковий сканер ScanSnap та 4 зволожувачі повітря для фондосховищ і експозицій. Завдяки цьому вдалося значно покращити мікроклімат у приміщеннях та прискорити роботу над створенням цифрових архівів.

Одним із найважливіших досягнень року стало започаткування системної цифровізації музейних фондів. Спільно з громадською організацією HeMo: Uk-

rainian Heritage Monitoring Lab (керівник Василь Рожко) розпочато масштабну роботу з оцифрування фондової колекції. Цей процес охоплює створення якісних цифрових копій музейних предметів, документальної та книжкової спадщини, формування сучасного цифрового архіву. Ідеться не лише про зручність роботи з фондами, а передусім про їх захист, збереження та доступність для дослідників і суспільства в умовах воєнних загроз.

Окрім фондової роботи, у 2025 році заповідник зробив важливий крок у сфері збереження архітектурної спадщини. Уперше на Чернігівщині було встановлено інноваційні системи Bio-Dry швейцарської компанії Wall&Wall SA в палаці гетьмана Кирила Розумовського та Воскресенській церкві-усипальниці.

Відкриття виставки «Славу примножувати справами. Гетьман Кирило Розумовський».

Фото 2025 р.

льниці К. Г. Розумовського. Вони зменшують рівень вологості в стінах і зупиняють руйнівні процеси, що загрожують історичним будівлям. Реалізація цього проєкту стала можливою завдяки благодійній підтримці партнерів і визначає довгострокову перспективу збереження архітектурних пам'яток Батурина.

Турбота про історичні ландшафти також залишається пріоритетом. Компанія ТОВ «АНДРЕАС ШТІЛЬ» (STINL Україна) та її генеральний директор Едуард Д'яченко вже кілька років пос-

піль допомагають у догляді за територіями пам'яток. У 2025 році заповідник отримав снігоочишувач із відвалом, ланцюги проти ковзання, газонокосарку, обприскувач і акумуляторний гілкоріз, що суттєво удосконалило утримання території у належному стані.

Значну підтримку протягом року отримали й просвітницькі ініціативи заповідника. Особливе місце серед партнерів займає благодійний фонд «Спадок Гетьманщини» та його почесний президент Євген Сур. Багаторічна підтримка фонду дала змогу реалізувати низку важливих культурних і науково-просвітницьких ініціатив.

Зокрема, у 2025 році за цієї підтримки було видано й презентовано фундаментальну наукову працю «Місто Батурин і Батуринська сотня в матеріалах Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 років», упорядкованої співробітниками НІКЗ «Гетьманська столиця». Також фонд підтримує проведення заходу до Дня захисників і захисниць України та XIV Обласний музичний фестиваль-конкурс молодих виконавців імені Андрія Розумовського.

Варто відзначити внесок представника родини Розумовських Грегори Фабре. За його благодійної підтримки реалізовано масштабний виставковий проєкт «Славу примножувати справами. Гетьман Кирило Розумовський» у Національному заповіднику «Софія Київська». У межах цього проєкту було презентовано портрет гетьмана Кирила Розумовського роботи художниці Наталії Павлусенко, який згодом був подарований до фондової колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця».

Фонд «МХП-Громаді» підтримує реалізацію проєкту, присвяченого статі Пилипа Орлика, зокрема створення історичного фільму «INCOGNITO – таємна мережа для порятунку України і захисту Європи» та його переклад англійською мовою. Це дало змогу донести український історичний наратив до міжнародної аудиторії.

Традиційно підтримує культурно-освітній напрям і благодійний фонд Надії Вовк «Берегиня», забезпечивши подарунками учасників конкурсу «РО-ЗУМфест», що сприяє зацікавленню молоді історією та культурною спадщиною України.

Заповідник щиро дякує всім, хто долучився до цієї спільної справи. Адже благодійна підтримка культури – це наш внесок у майбутнє.

Заповіт Андрія Войнаровського

**Марина
ХАРМАК**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

На початку XVIII ст. Європа була для українських політичних емігрантів і місцем порятунку, і полем небезпеки. Після поразки шведсько-українського союзу 1709 р. соратники гетьмана Івана Мазепи опинилися під пильним наглядом московських агентів.

Як відомо, Андрій Войнаровський був небожем гетьмана Івана Мазепи, його довіреною особою та спадкоємцем. По смерті гетьмана він став головним претендентом на його спадщину й одним з ключових організаторів української політичної еміграції. Войнаровський підтримував контакти з європейськими дворами та брав активну участь у формуванні антимосковської коаліції разом з гетьманом Пилипом Орликом та шведським королем Карлом XII і польською опозицією.

Саме в такій атмосфері постійної загрози життю у серпні 1716 р., у Вроцлаві, він складає заповіт. Андрій Войнаровський добре усвідомлював небезпеку, яка нависла над мазепинцями через активну діяльність московської таємної служби. Агенти петра І системно відстежували пересування емігрантів, домагалися їх арештів та дискредитації. У заповіті він недвозначно натякає на цю реальність: «Зараз час сповнений непорозуміння, нещастя і всіляких випадковостей: життя тих, кого вивозять і доставляють до місця призначення, перетворюється на смерть».

Заповіт Андрія Войнаровського є унікальним свідченням життя мазепинської політичної еміграції після 1709 р., її фінансових можливостей та масштабів антимосковської боротьби. Документ ілюструє Войнаровського не як вигнанця, а як впливового фінансиста й завбачливого дипломата. У заповіті зафіксовано колосальні кошти, пов'язані з урядом Шведської корони та європейськими політичними елітами. Сам автор прямо зазначає свою фінансову залученість у велику політику, перелічуючи боргові зобов'язання короля Швеції на свою користь: «Ваша Королівська Величність заборгували сімсот п'ятдесят тисяч вісімсот дукатів і сорок п'ять тисяч альбертусталерів а також двадцять тисяч риксдалерів у поточних монетах». Окрім цього, він детально фіксує численні позики високопоставленим особам шведського та польського політичного середовища – від кількох сотень до кількох тисяч дукатів кожному. Такі обсяги фінансових операцій – це сотні тисяч золотих та срібних монет – були співмірні майже з державними бюджетами того часу та

свідчать про реальний вплив мазепинської еміграції на європейську політику початку XVIII ст.

Водночас заповіт має і глибоко особистий вимір. Андрій Войнаровський ретельно дбав про майбутнє своєї родини. Особливе місце у документі належить його дружині – Ганні

дія, який там похований, 1000 альбертусталерів».

Цей епізод свідчить не лише про особисту вдячність, а й про неймовірне прагнення зберегти символічний центр мазепинської традиції в еміграції. Благодійність у цьому випадку була також формою політичної пам'яті та

І. Мігура. Гравюра на честь Андрія Войнаровського. 1702р.

Мирович. Саме їй він заповідає найбільші капітали, зазначаючи: «за щирість і справжнє кохання бажаю залишити їй капітал у добровільне розпорядження».

Окремо автор наголошує на майбутньому дітей, освіті сина Станіслава та доньки Кароліни Елеонори, підному їх вихованні на чужині. Ці рядки показують Войнаровського турботливим батьком і чоловіком, для якого родина відповідальність є не менш важливою за державну справу.

Значне місце у заповіті займають пожертви монастирям, а також благодійним установам. Серед них – внесок монастирю в Галаці, де був похований гетьман Іван Мазепа: «Монастирю Галата у Валахії, де знаходиться тіло та душа Запорозького гетьмана Мазе-пи. У пам'ять про мого дядька і добро-

демонстрацією тягlostі української державницької ідеї».

Подальші події підтвердили найгірші побоювання автора заповіту. У 1723 р. Андрія Войнаровського схопили царські агенти у Гамбурзі й таємно вивезли до Росії, а згодом заслали до Сибіру, де він і помер близько 1740 р., в повній ізоляції, позбавлений навіть інтелектуального спілкування.

Його доля стала символом трагічного шляху української політичної еміграції XVIII століття, яка, попри поразки та переслідування, не відмовилася від ідеї самостійної політики. Заповіт Андрія Войнаровського сьогодні можна розглядати не лише як приватний юридичний акт, а й як історичний документ епохи, що віддзеркалює драматизм, масштаб і неймовірну внутрішню силу українського еміграційного руху.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ОБОЗНИЙ ТА ЙОГО ОBOB'ЯЗКИ

**Максим
НЕСКУБА**

молодший науковий
співробітник
НИКЗ «Гетьманська
столиця»

Упродовж XVII–XVIII ст. в Українській козацькій державі сформувалася система найвищих урядових посад, які забезпечували військово-адміністративне управління та впливали на перебіг політичних процесів. Однією із ключових та найпрестижніших була посада генерального обозного. У разі відсутності гетьмана, він міг тимчасово виконувати його обов'язки, що виразно підкреслювало роль і владні повноваження.

*Ктиторийський портрет Василя
Дуніна-Борковського. Автор
невідомий, XVII ст. Зібрання
Чернігівського обласного історичного
музею імені Василя Тарновського.*

Генеральний обозний очолював обозну службу – структуру, яка забезпечувала військо: перевезення, постачання провіантом, боєприпасами та необхідним майном, керування Генеральною військовою артилерією і пересуванням обозів у походах. У його підпорядкуванні перебували майстри, гармаші, возні та адміністративний персонал, тісно пов'язаний із Генеральною військовою канцелярією. Контроль над матеріальною базою та всією військовою логістикою перетворював обозного на впливову особу в державному управлінні.

У сучасних умовах близькими за функціональним навантаженням є по-

сади заступника Міністра оборони України з питань логістики або Командувача Сил логістики Збройних Сил України. Ці структури відповідають за ресурсне забезпечення військ, їхню операційну спроможність і, відповідно, мають непрямої вплив на ухвалення стратегічних рішень. Саме цим вони нагадують роль генерального обозного в Гетьманщині.

Особливої ваги посада набула в період гетьманування Дем'яна Ігнатовича та Івана Самойловича (1669–1687), коли відбулося зміцнення центральної влади та посилення контролю військово-адміністративної сфери. У другій половині XVII ст. генеральний обозний і генеральний осавул виконували не лише суто військові, а й загальнодержавні функції, відповідаючи за мобілізацію усіх необхідних ресурсів у період майже безперервних війн. В цей період посаду обіймали Петро Забіла (1669–1685) та Василь Дунін-Борковський (1685–1702). Обидва брали участь у важливих політичних подіях. Так, у січні 1669 р. до Москви було відправлено велике представницьке посольство від Д. Ігнатовича, очолюване генеральним обозним П. Забілою, з проєктом «Глухівських статей» та організацією елекційної ради в м. Глухові. Але з часом генеральний обозний долучився до тих старшин, які мали політичні протиріччя з Дем'яном Ігнатовичем. Тож згодом він взяв участь у заколоті проти гетьмана в 1672 р., хоча й не був його головною дійовою особою. Очолив цей державний переворот генеральний писар Карпо Мокрієвич, який мав тісні зв'язки з московським урядом. У результаті гетьмана Ігнатовича заарештували та відправили до Сибіру. Оцінивши перспективи керівництва такого «прихильника» царя, як Мокрієвич, П. Забіла підтримав альтернативного кандидата на гетьманство – генерального суддю Івана Самойловича. Мокрієвич опинився у політичній ізоляції, а П. Забіла очолив організацію та проведення Конотопської ради у червні 1672 р., на якій і було обрано на гетьманство І. Самойловича. Для гетьмана обозний залишався довгий час одним із головних політичних соратників.

За правління гетьмана Івана Мазепи (1687–1709) вплив генерального обозного досягнув ще вищого рівня. Мазела прагнув створити сильну, персонально віддану йому адміністрацію. І в цій моделі генеральний обозний мав відігравати важливе значення. Значне збільшення фінансування військової галузі, активізація будівництва фортифікацій та модернізація артилерії значно посилили і стабілізували роль обозного як координатора великих державних проєктів, включно з укріпленням гетьманської резиденції Батурина, як стратегічного об'єкта.

У часи І. Мазепи В. Дунін-Борковський продовжував займати уряд гене-

рального обозного. Він був також відповідальним за організацію нарад гетьмана та генеральної старшини. До прикладу, такі зібрання згадувалися в маєтностях Борковських поблизу гетьманської столиці в 1698 р.

Після Дуніна-Борковського генеральним обозним став Іван Ломиковський (1707–1709) – один із найближчих сподвижників І. Мазепи. В цей час обозний продовжував виконувати різні дипломатичні доручення, залучався до таємних місій та брав участь у розслідуваннях Генерального військового суду. Як довірена особа І. Мазепи, І. Ломиковський був присутнім під час допитів у 1708 р. Василя Кочубея та Івана Іскри в Москві, щоб потім доповісти гетьману про зміст свідчень обвинувачених. Також через обозного передавалися й повідомлення шведському королю Карлу XII щодо політичних планів І. Мазепи.

Іван Ломиковський підтримав гетьмана під час виступу проти московії, супроводжував у поході 1708–1709 рр. та розділив його подальшу політичну еміграцію. Це демонструє не лише високий політичний статус обозного, але й те, що це був вірний політичний соратник Івана Мазепи, на якого гетьман міг опиратися у своїй боротьбі.

*Рельєфне зображення герба
І. Ломиковського на окладі Євангелія.
Кінець XVII – початок XVIII ст.
Зібрання Національного музею історії
України.*

Таким чином, упродовж кінця XVII – початку XVIII ст. посада генерального обозного пройшла шлях від керівника артилерії та відповідального за забезпечення логістики війська до впливового представника української еліти.

Вони були найближчими радниками гетьмана та фактично керівниками цивільного управління Лівобережної України, що яскраво підтверджує діяльність таких постатей як Петра Забіли, Василя Дуніна-Борковського та Івана Ломиковського.

Отже, ця посада стала своєрідним містком між військовим минулим козацтва та бюрократичним майбутнім української еліти, яка прагнула закріпити і підтвердити свій шляхетський статус.

СТАРШИНСЬКИЙ РІД КАРТАШЕВСЬКИХ В ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ БАТУРИНА

**Алла
БАТЮК**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

У середині XVIII ст. Батурин був одним із ключових осередків адміністративного й соціального життя Лівобережжя та місцем проживання впливової козацько-старшинської еліти. У цій статті ми зосередимо увагу на одному з малодосліджених родів – Карташевських, чий шлях становлення дозволяє відтворити Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр. та дослідження істориків.

Першим представником роду Карташевських, про якого є згадки у матеріалах документу, був священик батуринської Введенської церкви Іоан (Іван) Карташевський (? – 1722). Його дружина Пелагея після смерті чоловіка продала частину своїх маєтностей у Батурині та у 1728 р. проживала в м. Диканька Полтавського полку.

Скільки дітей було у Івана Карташевського невідомо. У «Генеральному описі» є інформація лише про його сина Захара (? – 1787). Захар Іванович здійснив стрімке кар'єрне зростання, завдяки якому прославив рід та вивів його на вищий соціальний щабель. У часовому проміжку 1737–1752 рр. він обіймав посаду сотенного писаря, у наступні роки його зазначали військовим товаришем та у 1766 р. – козачим депутатом Ніжинського полку так званої «Катерининської Комісії» («Комісії зі створення проекту нового «Уложення»). У 1742 р. Захар Карташевський виконував обов'язки наказного батуринського отамана.

Захар Іванович був двічі одруженим. Історик В. Кривошея у своєму дослідженні вказав, що одну із дружин звали Іриною і вона була донькою священика. Після смерті першої дружини Захар отримав у спадок двори у місті Батурині та селі Пальчики.

Інформацію про дітей Захара Карташевського подає історик О. Лазаревський. Захар Іванович мав двох доньок – Олену і Марфу, і п'ять синів: Івана, Григорія, Володимира, Стефана та Дмитра. Останній був зятем військового товариша Василя Косача, в шлюбі з донькою якого мав сина Йосипа та доньку Анну. Григорій Захарович був одружений з дочкою значкового товариша Григорія Малюка та мав сина Степана.

Мешкав Захар Карташевський у Батурині на вулиці Гончарівці, під горою, у купленому ним у 1740-му р. дворі. У ньому було 2 господарські хати, 2 комори, стайня, хлів та клуня. При дворі було

двоє слугителів віком 18 і 20 років, які наймалися за річну плату розміром в 3 руб., одяг та їжу. Поряд та навпроти двору розташовувалися дві бездвірні хати, заселені родинами підсусідків Карташевського, котрі не мали власного господарства і власного помешкання. Вони займалися кравецьким і ткацьким ремеслом.

Також, у його власності перебували ще 5 успадкованих та придбаних дворів у різних частинах міста: 2 – на вул. Мелешківці, 1 – на вул. Завгородній, 1 – на вул. Передміській, 1 – на вул. Побожовці. Всі вони були заселені підсусідками. Один з них, Мойсей Шарабара, був майстром з виготовлення вікон.

Для розвитку власного господарства Захар Карташевський активно розширював володіння, купуючи земельні угіддя та інші об'єкти господарювання. У Батурині та його околицях він мав 25 нив на 60 днів оранки, з яких лише одна була успадкованою. Щороку тут сіяли жито, гречку й овес. Окрім того, Карташевський володів трьома сінокосами загальною площею на 39 косарів, з яких збирали 53 вози сіна. Господарство доповнювала власна винокурня на 2 казани, що викурювала «200 відер для себе і продає по малой часті». А також велике поголів'я худоби: 12 волів, 4 дійні корови з телятами та 4 коней.

Окрім того, у його власності перебували 3 хутори в урочищі Великого Мосту, неподалік р. Сейм. Один із них локалізовано на місці сучасного гідрологічного заказника місцевого значення «Білинне». Ще два, на відстані один від

одного у одну версту (≈1,07 км), розташовувались біля озера Гороховка, неподалік с. Ксенівки (з 2016 р. – с. Поліське Новгород-Сіверського району Чернігівської області). При хуторах були угіддя різного господарського призначення: сінокоси, з яких збирали 100 возів сіна та пасіка на 10 вуликів, з якої отримували продукти бджільництва для домашнього вжитку. Ще 2 двори Карташевського були у с. Митченки і Пальчики.

Угіддя Карташевського були численними та різноплановими. Вони забезпечували родині стабільний дохід і слугували основою її економічної та соціальної ваги серед батуринської старшини.

Отже, історія відомого роду Карташевських, відтворена за матеріалами Генерального опису 1765–1769 рр., демонструє типову для Батурина XVIII ст. модель соціального сходження козацько-старшинських родин. Активна політична діяльність, цілеспрямоване розширення господарства і родинні зв'язки з представниками місцевої старшини дозволили Захару Карташевському суттєво зміцнити позиції роду й забезпечити його перехід, в подальшому, до кола привілейованого дворянства російської імперії. Рід Карташевських є уособленням «батуринської еліти». Їхній успіх показує, що місто було не лише резиденцією гетьмана, а й потужним економічним центром, де формувався новий тип української еліти, який поєднував козацьке коріння з європейським стилем життя.

Хутір Карташевський на карті Конотопської округи. 1920-ті рр.

Поповнення фондової колекції в 2025 році

**Тамара
МІСЕЧКО**

зберігач фондів
I категорії
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Комплектування фондової колекції завжди було одним із ключових напрямів діяльності Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». Особливого значення ця робота набула у період російсько-української війни, адже саме музейні предмети є матеріальними свідченнями історичних процесів, що формують цілісну національну пам'ять.

Станом на 1 січня 2026 р. у фондовій колекції заповідника на обліку перебуває 21 560 одиниць зберігання. Із них 11 429 одиниць належать до основного фонду – державної частини Музейного фонду України та 10 131 одиниця науково-допоміжного фонду. Фондова колекція охоплює доволі широкий спектр пам'яток: археологічні знахідки з території Батурина та його околиць (кераміка, скло, метал), предмети побуту XIX – початку XX ст., твори живопису, графіки й іконопису, грошові знаки та інші матеріальні свідчення минулого.

*Музейні предмети, передані
Офісом Генерального Прокурора до
фондового зібрання НІКЗ
“Гетьманська столиця” у 2025 р.*

Фондова колекція закладу з кожним роком збільшується. Упродовж 2025 р. фондова збірка поповнилася 143 музейними предметами, що становлять 171 одиницю зберігання. Серед них – 79 музейних предметів (90 одиниць зберігання) основного фонду та 64 предмети (81 одиниця зберігання) науково-допоміжного фонду. Кожне з цих надходжень доповнює систематичну колекцію заповідника та розширює можливості для наукових досліджень і експозиційної роботи.

До 275-ї річниці обрання Кирила Розумовського гетьманом фондова колекція заповідника поповнилася авторсь-

кою роботою художниці Наталії Павлушенко – «Портрет гетьмана Кирила Розумовського», подарованою Грегорі Фабре, представником родини Розумовських. Уперше портрет було представлено широкому загалу 18 березня 2025 р. на виставці «Славу примножувати справами. Гетьман Кирило Розумовський» у Музеї «Будинок митрополита» Національного заповідника «Софія Київська». Нині твір експонується в палаці гетьмана Кирила Розумовського в Батурині.

За кошти благодійного фонду «Спадок Гетьманщини» за безпосередньої участі науковців заповідника виставка «Пилип Орлик. Шлях гетьмана» була доповнена копіями документів XVIII ст., які засвідчують діяльність Пилипа Орлика за кордоном у боротьбі за українську державність. На кошти зі скриньок для пожертв НІКЗ «Гетьманська столиця» виготовлено нові виставкові стенди для Музею археології Батурина та відтворено елементи інтер'єру доби Гетьманщини у виставковій залі тимчасової експозиції «Ясновельможні гетьмани. Життя для України». Для оновлення експозицій у палаці Кирила Розумовського були використані кошти спеціального фонду Державного бюджету України.

Завдяки тісній співпраці з Державною службою контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України та відповідно до розподілу МКУ відчужених історичних цінностей, обернених у дохід держави, Київська митниця Державної митної служби України передала до фондового зібрання колекцію монет XVI–XVII ст. із 17 одиниць зберігання та 15 одиниць фрагментів давньоруських ножів X–XIII ст. Офіс Генерального Прокурора пере-

дав на постійне зберігання до фондової колекції заповідника 13 цінностей: наконечники списа XV–XII ст. до н. е., сокири доісторичного періоду, серп 1300–1100 pp. до н. е., підвіска-лунниця IV–VII ст., хрест натільний часів Київської Русі, XI–XIII ст. та інше.

Із початком повномасштабного вторгнення російських військ в Україну наукова концепція комплектування музейних фондів заповідника суттєво розширилася. Перед установою невідкладно постало завдання створити таку матеріально-документальну базу, яка б фіксувала трагічні події сучасної війни. Упродовж чотирьох років історики заповідника здійснюють активну пошукову роботу зі збирання меморіальних речей загиблих земляків – військовослужбовців Збройних сил України. Загалом до фондів вже надійшло 135 одиниць зберігання таких пам'яток, з них 24 – упродовж 2025 р. Значна частина цих матеріалів представлена на виставці «Герої нескореної України», відкритій у жовтні 2022 р. на території Цитаделі Батуринської фортеці – місці, де історична пам'ять про минулі битви органічно поєднується з живою історією сучасної боротьби.

Фондова колекція також поповнюється завдяки археологічним знахідкам і дарам небайдужих громадян. Зокрема, батуринець Михайло Бокань передав до зберігання зуб мамонта, датований 40–10 тис. до нашої ери, знайдений на березі річки Сейм поблизу Батурина.

Кожен окремий предмет, що надійшов до фондової збірки заповідника значно розширив його систематичну колекцію, став цінним джерелом історичної інформації, а також живим свідком тих або інших суспільно-політичних подій.

*Музейні предмети, передані Київською митницею Державної митної служби
України до фондової збірки НІКЗ «Гетьманська столиця» у 2025 р.*

Іван Романович Сухомлин: життєвий шлях педагога з Батурина

**Наталія
ДРОБЯЗКО**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Стаття підготовлена на матеріалах родинного архіву та особистих спогадах дітей Івана Романовича Сухомлина: Анатолія (1945 р. н.) та Тамари (1949 р. н.).

Іван Романович Сухомлин народився 1913 р. в Батурині в селянській родині Романа Пилиповича Сухомлина (1887–1976) та Тетяни Кіндратівни Оксін (1887–1974). Сім'я мешкала поблизу річки Сейм (сучасна вул. Набережна). Батько, закінчивши чотири класи Покровської парафіяльної школи, працював мірошником, а згодом вступив до колгоспу. Мати була неписьменною, займалася домашнім господарством. Найбільшою мрією Романа Пилиповича було дати синові освіту, щоб той «вийшов у люди».

Після закінчення Батуринської семирічної школи Іван вступив до Конопського педагогічного закладу, створеного на основі реорганізованої педагогічної гімназії. В 1931 р. його направили працювати вчителем у с. Велику Загорівку на Борзнянщині. Згодом він викладав історію та географію в Атюшівській школі, обіймав посаду директора школи в с. Пролетарське. Після кількох переведень повернувся до Батурина, де у місцевій школі викладав предмети гуманітарного циклу. У 1939 р. він вступив на заочне відділення Харківського педагогічного інституту, яке закінчив вже після завершення Другої Світової війни.

Вчителі та випускники Батуринської середньої школи. У другому ряду зліва – директор школи І. Сухомлин. Фото 1944 р.

Через проблеми із зором І. Р. Сухомлина не мобілізували до війська під час Другої Світової війни. Від партійних органів він отримав завдання організувати опір у тилу. В перші місяці окупації Батурина (вересень–жовтень 1941 р.) німці не чіпали вчителя, а потім за анонімним донесенням прийшли до будинку родини та помилково забрали немолодого вчителя, а його батька, Романа Пилиповича та ще декількох односельців. Але один із поліцаїв доповів, що це не той Сухомлин. Тоді Романа Пилиповича відпустили, а пізно увечері до їх будинку навідалися поліцаї і затримали Івана Романовича. Вони ув'язнили його у батьківській коморі. Звідти він утік, зробивши підкоп. До звільнення Батурина у вересні 1943 р. переховувався у с. Красне.

Одразу після визволення Батурина Сухомлина призначили директо-

ром місцевої середньої школи. Цю посаду він займав до 1946 р. У післявоєнні часи умови праці були дуже тяжкі. Будівля школи перебувала в аварійному стані, учні навчалися в уцілілих пристосованих приміщеннях. Іван Романович не розгубився і разом з учителем праці Микитою Дмитровичем Дяченком організував ремонт школи і роботу педагогічного колективу в непростих умовах.

У 1945 р. вдруге одружився з учителькою молодших класів Ганною Іванівною Лисенко (1921–2009). Новоствореній родині радянська влада надала тимчасове житло, експропрійоване у заможної родини Лузанових. Через десятиріччя родина збудувала власну оселю по сучасній вулиці Соколова.

Переїжджаючи з орендованого будинку в 1954 р., вони забрали деякі предмети, серед яких диванчик, який через багато десятиліть вже їх дорослі діти передали до фондової колекції заповідника «Гетьманська столиця».

У 1946 р. райком партії розпочав перегляд факту переховування під час окупації Івана Романовича та втечі його першої дружини зі зрадником. Це серйозно зіпсувало кар'єрні перспективи молодого директора. На керівні посади його більше не призначали. Та все ж до ліквідації Батуринського району (грудень 1960 р.) він працював заступником керівника районного відділу освіти, інспектував школи, перевіряв дитячі табори, а згодом став заступником директора Батуринської школи-інтернату.

На педагогічній ниві Іван Романович Сухомлин пропрацював 47 років. Помер у 1978 р. Його доля є не лише родинною пам'яттю, а й важливим свідченням життя батуринської інтелігенції у XX ст.

Вчителі та випускники Атюшівської неповної середньої школи. У другому ряду зліва, шостий зліва на право у жакеті та вишній сорочці сидить І. Сухомлин. Фото 1936 р.

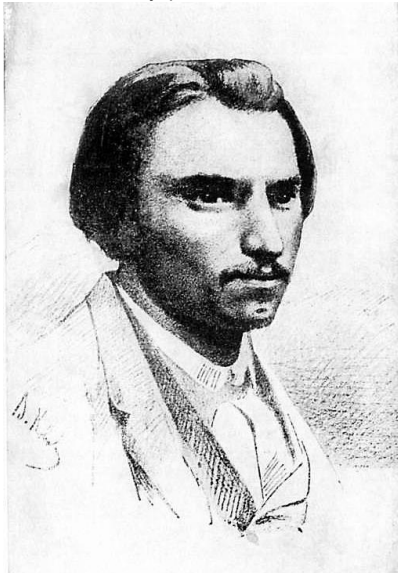
Гетьманський Батурин у поемі С.Руданського «Мазепа, гетьман український»

**Наталія
СЕРДЮК**

молодший
науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Продовжуючи вивчення теми гетьманського Батурина в українській художній літературі, не стомлюємося відкривати невідомі і нові імена, а також письменників-класиків з несподіваних сторін. Саме таким відкриттям стала поема класика української літератури Степана Руданського (1834-1873) «Мазепа, гетьман український».

Портрет С.Руданського. В.Ковальов, початок 1870-х рр.

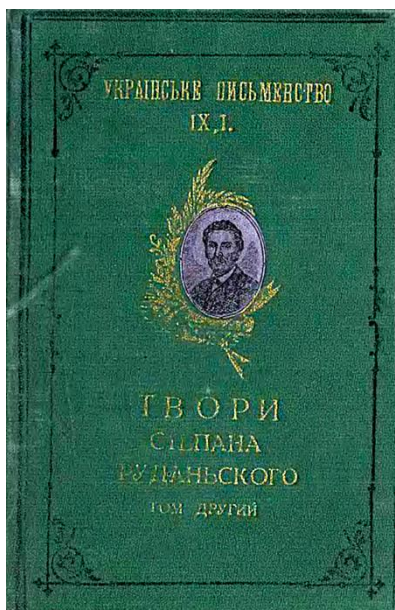
Із шкільної програми ми знали його як віртуоза українського віршування, автора відомої пісні «Повій, вітре, на Вкраїну» та винахідника унікального явища у світовій літературі – жанру співомовок. Цей жанр поєднує гумор, сатиру, народний колорит та фольклорні сюжети. Але, як виявилось, лікар і гуморист Степан Руданський писав ще й глибокі за своїм філософським спрямуванням історичні поеми. Саме вдумливе переосмислення історії України, її стосунків з московією та іншими країнами дозволило С.Руданському лише за один 1860 р. написати шість історичних поем – «Мазепа, гетьман український», «Іван Скоропада», «Данило Полуботок», «Вельямін», «Павло Апостол» та «Мініх», які належно ще не оцінені літературознавцями. Ці поеми, особливо «Мазепа...» були заборонені до друку російською імперською та радянською цензурами, були вперше видані у тритомному збірнику творів С.Руданського (Львів, 1912-1914) вже після

смерті автора, також самостійною брошурою видавництва «Воля і доля» В. Боровика (Одеса, 1917).

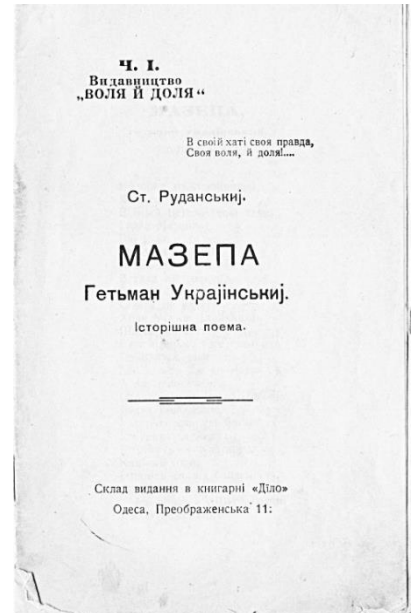
Поема написана як народна дума, у кобзарському стилі та складається з 3-х частин. У творі ідеться про вирішальний період в українській історії, коли гетьман Іван Мазепа, прийняв рішення піти під егіду Шведського королівства з метою здобуття незалежності України від московського царату. С.Руданський робить розлогий аналіз геополітичної ситуації, яка склалася навколо України і у цьому контексті мало не дослівно цитує промову Мазепи перед старшиною у вікопомному жовтні 1708 р., згадуючи два провалля, які розверзлися зусібч України: «Брати мої! товариші! Діти мої, діти! Перед нами дві безодні: В котору летіти і де стати, безталанням, При лихій годині?»

З особливою синівською ревністю І.Мазепа згадує свою столицю Батурин у розмові з королем Карлом XII і клянеться оберігати його як зіницю ока: «І піднявся старий гетьман Тай до нього каже: «Не покину Батурина Все добро поляже!... Не покину Батурина, Поки ти, королю, Не прибудеш та не будеш Разом із мною!»...І уперся старий гетьман: «Лучше, каже, згину, Ніж москалям-людодіам Я Батурина кину!»

Про стратегічне значення столичного Батурина підкреслено навіть у фразі україноненависника Петра І: «Почув Петро, підійнявся, Горить і лютує; «Взяти, взяти, – викликає, – Батурин зубами!». Автор глибоко переживає трагедію знищення Батурина, жахається нелюдським злочинам москалів, співчуває мужнім оборонцям фортеці у наступних розділах твору: «І в годині стала прахом Пишная столица...

Титульна сторінка збірнику творів С. Руданського. Т.ІІ. Львів, 1914 р.

Брошура «Мазепа, гетьман український». Одеса: «Воля і доля», 1917 р.

Що ходило, не стояло – Під ножем пропало; Що стояло, не ходило – В огні запалало».

Більшу увагу приділив автор карколомним політичним наслідкам знищення Батурина, а саме поразці у Полтавській битві (1709), вимушеній еміграції І.Мазепи та його оточення на чужину. У заключній частині твору автор підкреслює не лише риси Мазепи як політика-патріота і полководця, а і його мужність, благородство як сильної особистості, коли перед смертю він знищує свій гетьманський архів, заповідає своє майно та високі ідеї державності України своїм наступникам – небожу Андрію Войнаровському і генеральному писарю Пилипу Орлику. Після смерті І.Мазепи у вигнанні дуже болить автору його несправедливе анафемування і забуття: «Іден чумак як в Бендерах Солі набирає, Та ночує із волами і мимоволі серед степу спогадає гетьмана Мазепу...»

Отже, попри деякі розбіжності у художній інтерпретації постаті відомого гетьмана Івана Мазепи, українські літератори XIX ст., у тому числі Степан Руданський, сходяться в одному – великий гетьман не зрадив свого народу і, ризикуючи всім, що мав, зробив все можливе для його розквіту і звільнення від осоружного московського ярма. Наше ж покоління батуринців, яке долучилося до відродження гетьманської столиці Батурина, реабілітації та повернення із забуття постаті Івана Мазепи, попри всі виклики і випробування, які випали на нашу долю, зберігає гетьманський заповіт і втілює у життя славнозвісний Мазепинський вислів: «Же през шаблю маєм право!».

Дитячий творчий конкурс «РОЗУМфест»
Національного заповідника «Гетьманська столиця»
за підтримки Благодійного фонду Надії Вовк «Берегиня»
До вашої уваги представляємо творчу роботу з номінації «Слово»
13-річного Шкурмана Дмитра із Сумської області.

Гетьманщина і Мазепа

Козацький край, де вітер вільний грає,
Де Дніпро хвилі в синьому вбранні,
Тут сила предків дух в собі тримає,
І славу знов веде в нові віки.

Іван Мазепа, постать легендарна,
Звитяжний муж, державний керманич,
Він бачив мрію вільної Гетьманщини,
Де кожен люд свій шлях обере сам.

Та не простий його життєвий шлях,
Зрадливий час, розбрат і війни тіні.
Він знав, як важко у вогненних днях
Захищати край у серці Батьківщини.

В союзі з тими, хто несе меча,
Він сподівався здобувати силу,
Та доля гірко карту розкида —
І зрада звинуваченням світила.

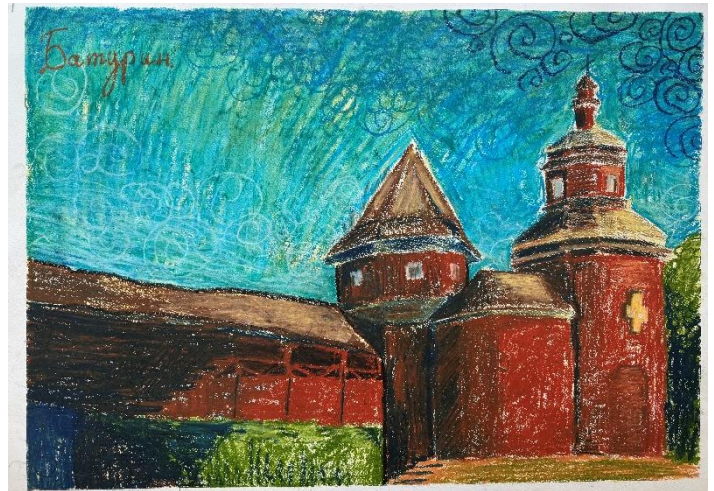
Та й досі пам'ять про його борні
Шепоче вітер степами безкрайніми.
Мазепа жив у козацькій душі,
Він — символ віри в свободу нескорену.

Дивись, як хвилі в Дніпрі відбивають,
Козацьку славу і вічну журбу,
Гетьманський дух у віках не зникає,
Він лине крізь час у серцях, мов грозу.

Дзвенять шаблі, гойдаються знамена,
Вогонь надії у серцях горить.
Іван Мазепа — наша кровна тема,
І волі шлях, що в спадок нам лежить.

Іван Мазепа в Батурині. Мала Софія. 13 років.
Харківська область.

Батуринська фортеця. Безнощук Ніколь. 16 років.
Житомирська область.

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Національний історико-культурний заповідник
«Гетьманська столиця»
Суб'єкт у сфері друкованих медіа
№ R30-04375 від 18.05.2024 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013

Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М. М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 100 прим. Зам. № 2377

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)

Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)

Огієвська Руслана Іванівна

Паламарюк Ірина Юріївна

Нікітіна Анастасія Василівна

Редакція запрошує до співпраці
професійних науковців, краєзнавців-
аматорів, шанувальників історії